

L.A. te Winkel en A. Winkler Prins

Hoe een lexicograaf veroudert

Door Jan Noordegraaf

1. Inleiding

Op vrijdag 1 mei 1868 verscheen in het *Sluisch Weekblad* een bericht naar aanleiding van het overlijden van de bekende *WNT*-redacteur L.A. te Winkel op 24 april van dat jaar. Het stuk was gedagtekend "Sluis, 24 april" en het luidde als volgt:

Na eene kortstondige ongesteldheid is, tot onherstelbare schade voor de taalwetenschap in het algemeen en de zaak van het Woordenboek der Nederlandsche taal in het bijzonder, Dr. L.A. te Winkel [...] te Leiden overleden, in de ouderdom van 58 jaren. Wij, die de eer hadden met den overledene bijzonder bevriend te zijn; die weten, wat we nog van zijne arbeidzame hand en zijn helder hoofd te wachten hadden, betreuren zijn overlijden zeer. Was taalstudie zijn lust en zijn leven, de uitgave van eene Nederlandsche Spraakkunst, die, zoo we oordeelen mogen naar 't geen we er uit zijn eigen mond van hooren mochten, door diepte van opvatting en degelijkheid van bewerking boven alle andere uitblinken zoude, was zijn lievelingsplan. Daaraan wijdde hij al zijne weinige vrije uren. Veel, onberekenbaar veel heeft dr. Te Winkel verricht, op het gebied der taal, dat zijn naam vereeuwigen zal; dat nog van hem getuigen zal, ook nadat hij gestorven is; dat zijne nagedachtenis in de geleerde wereld zoowel als bij den onderwijzersstand uit welken hij zich tot zulk eene verbazende hoogte had opgewerkt, in zegening zal doen blijken.

Dit korte in memoriam was van de hand van Johan Adriaan van Dijk (1830-1908), de Leidse onderwijzer die met Te Winkel vanaf 1862 de redactie had gevoerd van het tijdschrift *De Taalgids* (1859-1867);¹ het contact met het *Sluisch Weekblad* was verlopen via een collega, de bekende Sluise onderwijzer en woordenaar Johan Hendrik van Dale (1828-1872).² Een jaar later, in 1869, publiceerde Van Dijk een uitvoerig levensbericht van wijlen zijn mederedacteur in het *Jaarboek voor het lager onderwijs in het Koninkrijk der Nederlanden*.

Het zal niemand verbazen dat aan een toentertijd zo bekende taalkundige, woordenaar en spellingregelaar een aantal jaren later een lemma gewijd werd in een negentiende-eeuwse encyclopedie. Ik doel hier nu op het lemma in de *Geïllustreerde Encyclopaedie. Woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid* onder hoofdredactie van A. Winkler Prins, met medewerking van vele vaderlandsche geleerden". Het eerste deel van wat later in de volksmond de 'Grote Winkler Prins' zou heten, verscheen twee jaar na de dood van de *WNT*-redacteur; het lemma over L.A. te Winkel stond in het veertiende deel, dat in 1881 uitkwam. Gelet op de narede in het vijftiende deel neem ik maar aan dat de hoofdredacteur, Antony Winkler Prins (1817-1908), dit lemma zelf voor z'n rekening heeft genomen; hij kon zich daarvoor mede baseren op het hierboven al genoemde levensbericht van J.A. van Dijk. Hoe Winkler Prins' tekst in de loop van de latere drukken bijgewerkt en vooral ingekort is, wil ik in de nu volgende paragrafen laten zien.

2. Lemma's 1881-1912

Ten behoeve van de groeiende documentatie over de nog immer enigmatische L.A. te Winkel laat ik hieronder de volledige tekst volgen van het lemma uit de eerste druk van de *Winkler Prins*.³

Winkel (Lammerd Allard te), een uitstekend Nederlandsch taalkundige, geboren te Arnhem den 13den September 1809,

bezocht de school van *de Jong* aldaar, vormde zich tot onderwijzer en zag zich op 18-jarigen leeftijd geplaatst te Geertruidenberg op de kostschool van *Lagerwey*. Hier bleef hij tien jaar en aanvaardde toen de betrekking van gouverneur bij baron *Sixma van Heemstra*, grietman van Kollumerland te Veenklooster. Hier leverde hij eene vertaling van een boek van *Möller* onder den titel: "Liefde en waarheid, de beide leidstarren der opvoeding" en plaatste in 1837: "Iets over het gebruik der werkwoorden hebben en zijn" in het "Taalkundig Magazijn" van *de Jager*. Eerst tien jaar later leverde hij zijn "Verhandeling over de woorden met den uitgang ing en derzelve geslacht". Gedurende de 14 jaren, bij baron *Heemstra* gesleten, oefende hij zich in het Latijn en Grieksch, in de Germaansche talen en zelfs in het Sanskriet, en werd in 1851 leeraar in de Nederlandsche taal en letterkunde aan het gymnasium te Leiden, in welke betrekking hij onderwijzer was van den prins *van Oranje*. In 1863 legde hij zijn ambt neder, om zich met den hoogleraar *de Vries* onverdeeld te kunnen wijden aan de uitgave van het groote "Woordenboek der Nederlandse taal". De Senaat der Leidsche hoogeschool benoemde hem eershalve tot doctor in de letteren: ook was hij lid van de Koninklijke Académie van Wetenschappen en ridder in de Orde van de Eikenkroon. Hij overleed te Leiden den 24sten April 1868. Van zijne overige geschriften noemen wij: "De logische analyse I en II (1858 en 1860)", - "De Nederlandsche spelling onder beknopte regels gebracht (1868; 5de druk, 1868)" - "De grondbeginselen der Nederlandsche spelling enz. (1863)" - "De dialecten en de vocaalspelling enz. (1864)", - en "De grondbeginselen der Nederlandsche spelling van het woordenboek der Nederlandsche taal (1865; 2de druk, 1865)". Voorts verscheen onder zijne leiding het "Nieuw Nederlandsch taalmagazijn (1853-1856)" en was hij mederedacteur van "De Taalgids" (1859-1868)". Aan het groote "Woordenboek" heeft hij medegewerkt tot aan het woord *afspinnen*.

In de tweede, herziene en aanmerkelijk vermeerderde uitgave van 1888 blijft deze tekst van meer dan driehonderd woorden nagenoeg ongewijzigd.⁴ Wel volgt nu na de alinea's over L.A. te Winkel direct aansluitend een stuk over de Groningse *praeceptor gymnasii* Jan te Winkel (geb. 1847). Van hem wordt als bijzonderheid vermeld dat er in 1886 van zijn hand een kindercantate "Vacantie" verscheen, op muziek gebracht door J. Worp. En in de derde, geheel om- en bijgewerkte druk (1912), nu getiteld *Winkler Prins' Geïllustreerde Encyclopaedie* en onder redactie van Henri Zondervan, is de tekst evenmin substantieel gewijzigd, inhoudelijk noch qua lengte.⁵ Jan te Winkel heeft er nu wel een afzonderlijk lemma gekregen, maar volgen doet hij nog steeds.

3. Lemma's 1922-1993: de "zoon van Te Winkel"

In de vierde, herziene en bijgewerkte druk uit 1922 blijkt het lemma tot bijna de helft teruggebracht. De tekst luidt als volgt:

Winkel, *Lammerd Allard te*, een Nederlandsch taalkundige, den 13den September 1809 te Arnhem geboren, deed examen als onderwijzer en werd op 18-jarigen leeftijd geplaatst te Geertruidenberg aan de kostschool van *Lagerwij*. Hier bleef hij tien jaar en aanvaardde toen de betrekking van gouverneur bij baron *Sixma van Heemstra* te Veenklooster. In 1847 leverde hij zijn "Verhandeling over de woorden met den uitgang in[g] en derzelve geslacht". Gedurende de 14 jaren, die hij bij baron *Heemstra* doorbracht, studeerde hij Latijn en Grieksch, verder in de Germaansche talen en in het

Sanskrit en werd in 1851 leeraar in de Nederlandsche taal en letterkunde aan het gymnasium te Leiden, in welke betrekking hij onderwijzer was van den prins van Oranje. In 1863 legde hij zijn ambt neder, om zich met den hoogleraar De Vries geheel te kunnen wijden aan de uitgave van het groote "Woordenboek der Nederlandse taal". Met hun beiden schreven zij een aantal werken over de Nederlandsche spelling, die de invoering van de naar hen genoemde orthografie tengevolge hadden. Hij overleed te Leiden den 24sten April 1868.⁶

In de vijfde, geheel nieuwe druk (1938), nu onder leiding van de Leidse hoogleraar Jan de Vries (1890-1964),⁷ krijgt Jan te Winkel een fotootje toebedeeld en ook zijn rechtmatige alfabetische plaats vóór Lammerd Allard. Het lemma van deze laatste is nu wel erg krachtig gereduceerd, tot een vijftigtal woorden, d.w.z. negen regels in een linker kolom, met weinig meer dan enkele basale gegevens.

De zesde, wederom geheel nieuwe druk (1954)⁸ biedt heeft een minimale variant van de eerdere editie. Er blijkt echter een opmerkelijke fout te zijn ingeslopen: het geboortejaar van Te Winkel is niet langer 1809, maar 1806: met één penne-streek is de WNT-redacteur drie jaar ouder geworden. Die tijd, indien hem vergund, had hij wellicht kunnen benutten voor het schrijven van een grammatica, heeft de neerlandicus Jan van Helvoort (1982:174) ooit eens gesuggereerd, en hij deed die uitspraak niet zonder grond. Immers, "de uitgave van eene Nederlandsche Spraakkunst, die, zoo we oordeelen mogen naar 't geen we er uit zijn eigen mond van hooren mochten, door diepte van opvatting en degelijkheid van bewerking boven alle andere uitblinken zoude, was zijn lievelingsplan", zo had J.A. van Dijk in het *Sluisch Weekblad* van 1 mei 1868 de lezers al voorgehouden.

Men kan de plotse veroudering van Te Winkel natuurlijk wijten aan het spreekwoordelijke zetduiveltje. Een welwillender interpretatie is dat de WP-redacteur of redactie-assistent begin jaren vijftig een bron heeft geraadpleegd waarin als geboortejaar 1806 vermeld stond, zoals dat het geval was in De Vooys' nog lang gezaghebbend gebleven *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, die in 1952 verscheen als de herziene editie van een eerder werk van zijn hand, de *Geschiedenis van de Nederlandse taal, in hoofdtrekken geschetst* (1931¹).⁹

Hoe dit ook zij, het geboortejaar 1806 blijft in de volgende drukken van de *Winkler Prins* gehandhaafd en wordt niet meer gecorrigeerd: de zevende druk (1975), met een nog compacter lemma, handhaaft als geboortejaar 1806, evenals de achtste druk (1983). Voor de volledigheid volgt hierbij de tekst uit de meest recente, negende druk (1993):

Winkel, Lammert Allard te (Arnhem 13 sept. 1806 - Leiden 24 april 1868), Nederlands taalkundige, autodidact, was met Matthias de Vries redacteur van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Samen ontwierpen zij in 1863 de naar hen genoemde spellingsregeling. De universiteit van Leiden verleende hem een eredoctoraat.

[Volgt een selectie uit zijn publicaties]¹⁰

Een vrolijke noot is wel dat we in de zevende druk¹¹ de Amsterdamse hoogleraar Jan te Winkel plotseling geafficheerd vinden als "zoon van L.A. te Winkel". Deze anonieme en komische interpolatie, die zelfs niet in spirituele zin opgevat kan worden, vinden we nog terug in de negende druk.¹²

Slotopmerkingen

Op maandag 27 april 1868 opende het *Leidsch Dagblad* met de gebruikelijke binnenlandse *faits divers* van de zaterdag daaraan voorafgaande. Het langste bericht op de voorpagina was gewijd aan het overlijden van een bekende plaatsgenoot, L.A. te Winkel. De schrijver van het stuk is niemand minder dan Matthias de Vries (1820-1892), hoogleraar Nederlands te Leiden en Te Winkels mederedacteur van het grote *Woordenboek*. De geschokte De Vries schrijft onder meer het volgende:

Met innig smartgevoel geven wij bericht van een treffend verlies, dat de wetenschap geleden heeft, en dat door de talrijke vrienden en hoogschatters van den overledene diep zal worden betreurd. Na een kortstondige ongesteldheid, die aanvankelijk eene gunstige wending scheen te nemen, maar plotseling verergerde, overleed gisteren [vrijdag 24 april] onze hooggeachte stadgenoot, Dr. L.A. Te Winkel, Ridder der Orde van de Eikenkroon, lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen, mede-redacteur van den Taalgids en van het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Hij had den ouderdom van 58 jaren bereikt. Wat de wetenschap in hem verliest, zal ieder beseffen, die hem in zijnen werkkring gekend of de rijpe vruchten van zijnen arbeid genoten heeft. Onder de wetenschappelijke beoefenaars onzer taal bekleedde Te Winkel een eersten rang [...].

Een eenvoudige rekensom wijst uit dat de Leidse hoogleraar ook wel wist dat zijn medewerker in 1809 geboren was, en niet in 1806.

Het krantenstuk van De Vries is afgedrukt op de eerste bladzijden van het eerste hoofdstuk van de duografie die in 1998 over beide woordenaren verscheen. Om aan alle onduidelijkheid een einde te maken werd in dat boek over *De Vries en Te Winkel* op basis van archiefgegevens tevens de datum van de doop van Te Winkel vermeld: die vond plaats op 10 oktober 1809 (cf. Van Driel & Noordegraaf 1998: 26). Maar nog niet iedereen bleek overtuigd; het vertrouwen in het instituut-Winkler Prins is welhaast onverwoestbaar.¹³ Onlangs echter kon je ook ergens anders lezen dat de WP niet helemaal kreukvrij is. In de recente verhalenbundel van Hans Vervoort, *Geluk is voor de dommen* (2003), komt een archetypische archivaris voor, kalend en bebrild. Hij werkt bij de Rijksdienst Goederenvervoer en heeft in zijn vrije tijd niks beters te doen dan het lezen en controleren van de Winkler Prins Encyclopedie - "Grappig hoeveel fouten je daar nog uit kon halen", zegt deze Albert van Dam. Lexicografen, opgelet!

Literatuur

- Jan Bank & Maarten van Buuren
2000 *1900. Hoogtij van burgerlijke cultuur*. (Nederlandse cultuur in Europese context, 3). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- L. van Driel
2003 *Een leven in woorden. J.H. van Dale: schoolmeester - archivaris - taalkundige*. Zutphen: Walburg Pers.
- L. van Driel & J. Noordegraaf
1988 *De Vries en Te Winkel, een duografie*. Den Haag: Sdu/Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- J.A. van Dijk
1869 "Levensbericht van Dr. L.A. te Winkel". *Jaarboek voor het lager onderwijs in het Koninkrijk der Nederlanden*. 's-Gravenhage: Nijhoff & Arnhem: Thieme, 197-216.
- J.R. van Helvoort
1982 "Over L.A. te Winkel (1809-1868)". *Studies op het gebied van de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde*. Onder redactie van L. van Driel & J.Noordegraaf. Kloosterzande: Duerinck-Krachten, 174-191.
- Herman de Liagre Böhl
2000 "De volledigheidswaan van biografen". *BMGN* 114: 252-260.
- Ewoud Sanders
1998 'Ik zit hier midden in de geleerdheid'. *Brieven van Antonie Cornelis Oudemans aan Arie de Jager 1847-1874*. Deventer: z.u.
- Hans Vanacker
1982 *De 'Nederlandsche Taal- en Letterkundige Congressen' en de vernederlandsing van het onderwijs*. (Gentse bijdragen tot de literatuurstudie, iv). Gent: Cultureel Documentatiecentrum 't Pand.

Hans Vervoort

2003 *Geluk is voor de dommen*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.

C.G.N. de Vooy

1952 *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Groningen: Wolters-Noordhoff.. (Ongewijzigde herdruk 1970 ook te raadplegen via <http://www.dbnl.org>).

J.W. de Vries (red.).

1997 *'Eene bedenkelijke nieuwigheid'*. Twee eeuwen neerlandistiek. Hilversum: Verloren.

¹ De volledige inhoud van *De Taalgids* is te vinden op de website van de *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren* (www.dbnl.org).

² Zie hiervoor Van Driel 2003.

³ *Geïllustreerde Encyclopaedie. Woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid*. Eerste druk. Deel 14 (Amsterdam 1881), 635-636.

⁴ *Geïllustreerde Encyclopaedie. Woordenboek voor wetenschap en kunst, beschaving en nijverheid*. Tweede [...] herziene en aanmerkelijk vermeerderde uitgave. Deel 15 (Amsterdam 1888), 258.

⁵ *Winkler Prins' Geïllustreerde Encyclopaedie*. Derde, geheel om- en bijgewerkte druk. Deel 16 (Amsterdam 1912), 188.

⁶ *Winkler Prins' Geïllustreerde Encyclopaedie*. Vierde, herziene en bijgewerkte druk. Deel 16 (Amsterdam 1922), 487.

⁷ *Winkler Prins Algemeene Encyclopaedie*. Vijfde geheel nieuwe druk. Deel 16 (Amsterdam 1938), 493.

⁸ *Winkler Prins Encyclopaedie*. Zesde geheel nieuwe druk. Deel 18 (Amsterdam etc. 1954), 552.

⁹ Cf. De Vooy 1952: 177. Jan W. de Vries (1997: 17) volgt De Vooy, net als Ewoud Sanders (1998: 7). Nu het boek van De Vooy volledig op de DBNL-website staat, is het mogelijk dat de fout zich weer regelmatig zal herhalen.

¹⁰ *Grote Winkler Prins. Encyclopedie in 26 delen*. Negende geheel nieuwe druk. Deel 25 (Amsterdam etc. 1993), 20. Merk op dat 'Lammerd' inmiddels in 'Lammert' is veranderd. Te Winkels doopnaam was in feite 'Lamert' (cf. Van Driel & Noordegraaf 1998: 26).

¹¹ *Grote Winkler Prins Encyclopedie in twintig delen*. Zevende geheel nieuwe druk. Deel 20 (Amsterdam etc. 1975), 183.

¹² Zo ook Vanacker 1982: 42. Recentelijk werden aan Jan te Winkel (geboren in 1847) ook nog andere verdiensten toegeschreven. In hun boek over *1900: Hoogtij van burgerlijke cultuur* vertellen Jan Bank en Maarten van Buuren dat de negentiende-eeuwse spellingregeling 'De Vries en Te Winkel' bedacht was door "de Leidse filoloog Matthias de Vries" en "de Amsterdamse taalkundige Jan te Winkel" (2000: 103; men lette op de verleende epitheta ornantia).

¹³ Een recensent van *De Vries en Te Winkel* was van mening dat de auteurs ten onrechte aan Te Winkel een levensduur van 58 jaren hadden toegekend; in de *Grote Winkler Prins* stond immers dat "de goede man 62 is geworden"!